

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ІНСТИТУТУ ДОВІРЧОЇ ВЛАСНОСТІ

ДЖАБРАІЛОВ Джамалай Магомед-Салахович - студент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МОНІЧ Олексій Юрійович - студент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 347.4

В статті освітлена проблема визначення правової природи інституту довірчельної власності. Делается акцент на особенностях проявления и закрепления права довірчельной собственности в Украине, соотношении права собственности, обязательствных прав, а также на их общих и отличительных признаках. Предлагается природу інституту довірчельной собственности определять не как производную от інституту права собственности, а исследовать комплексно, по сравнению с другими правовыми інститутами, учитывая особенности ее закрепления в Украине.

Ключові слова: власність, право власності, право довірчельної власності, договір управління майном.

Актуальність теми

На сьогоднішній день вже минуло чимало часу від прийняття нового Цивільного кодексу України [1]. Разом з прийняттям цього документа в правову систему України був уведений новий інститут – інститут довірчельної власності. Слід зазначити, що сучасний варіант конструкції права довірчельної власності, що реалізувалася в Україні, був запропонований у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» № 980-IV від 19.06.2003 р. [2]. Даним законом були внесені зміни до окремих статей цивільного кодексу (ст. 316, 1029, 1030, 1033 тощо), які певним чином доповнили юридичну конструкцію зобов'язання з управління майном.

Дані зміни викликали велику кількість наукових дискусій. Науковці і експерти зауважували, що інститут права довірчельної власності запозичений із іншої правової системи і не може якісно реалізовуватись у правовій системі України за сукупності багатьох причин і через різницю, насамперед, у розумінні права власності як такого, зверталась велика увага на дещо спотворену модель права довірчельної власності, закріпленої в Україні, точились дискусії з приводу доцільності запровадження інституту довірчельної власності в Україні взагалі.

Разом із тим, на сьогодні дана конструкція існує і працює у тому вигляді, у якому вона була закріплена тоді у Цивільному кодексі України, договір управління майном застосовується на практиці, наукові дискусії продовжуються, а тому вивчення природи права довірчельної власності (у тому вигляді, в якому вона закріплена в Україні), змісту даного права не перестає бути актуальним.

Ступінь наукової розробки

Вивченням історії становлення інституту довірчельної власності, природи даного права, особливостей його існування і функціонування, зв'язку із суміжними інститутами цивільного права займалися ряд науковців, серед яких варто виділити таких вчених, як Брагінський М.І., Венедиктов А.В., Венедиктова І.В., Вітрянський В.В., Грінгольц І.А., Йоффе О.С., Майданик Р.А., Мартинов Б.С., Мозолін В.П., Миколенко Я.Ф., Міхеєва Л.Ю., Сліпченко С.О.,

Слюсаревський М.М., Суханов Є.О., Шевченко Я.М., Ясус М.О. та ін..

Постановка проблеми

Сучасна конструкція права довірчої власності була розроблена з метою узгодження законодавчих невідповідностей між майбутнім Цивільним кодексом України (далі – ЦК) та прийнятими 19 червня 2003 року Законами України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» (№ 979-IV) [3] та «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» (№ 978-IV) [4]. Як зауважує експерт Лабораторії законодавчих ініціатив Д. Котляр: «Таким чином, законодавець погодився пристосувати положення базового акту цивільного законодавства під новоухвалене спеціальне законодавство, що є неприпустимим як з точки зору законодавчої техніки, так і забезпечення системності вітчизняного законодавства, а разом з тим і верховенства права» [5].

У результаті українське законодавство отримало нову для себе конструкцію, що повинна була в майбутньому реалізовуватися у романо-германській правовій сім'ї. Зрозуміло, що реалізація інституту, який виник і розвивався у іншій правовій сім'ї, відбуватиметься у нових умовах із певними особливостями. Проблема полягає у співвідношенні права довірчої власності, закріпленому в законодавстві України, із правом власності та певними зобов'язальними правами.

Мета статті

Метою даної статті є дослідження особливостей закріплення інституту довірчої власності в Україні, аналіз норм законодавства України про довірчу власність, виявлення характерних ознак права довірчої власності, які визначають його природу і певним чином співвідносять його із різними інститутами речового та зобов'язального права.

Виклад основного матеріалу

Поняття довірчої власності має дуже далекі корені, воно виникло приблизно в XII-

XIII ст.ст. в Англії. Поява даної конструкції була зумовлена складним і обтяжливим режимом земель у державі, котрий обтяжував можливості її спадкування та розпорядження нею. Запровадження Вільгельмом I Завойовником феодального ладу зумовило насильницький перехід всіх земель у власність короля. Всією країною були зведені королівські замки, які контролювали прилеглі території. Землі англосаксонської знаті конфіскувались і передавались північнофранцузьким лицарям й баронам. Вищі посади в адміністрації короля й пости у церковній ієрархії стали заміщуватись нормандцями [6, 144-146].

Таким чином, окремі особи в Англії більше не могли бути власниками певних видів майна, що спонукало їх на створення відповідних правових інститутів для обходу даних заборон. Звідси – поява фігури так званого номінального власника, за яким закріплювалося право власності на майно. Номінальний власник фактично не отримував вигоди від безпосереднього використання майна, останні належали вигодонабувачеві, який, крім цього, мав право на захист від недобросовісного номінального власника. Фидуціарний характер даної конструкції пояснюється її складністю та переходом великого обсягу прав від вигодонабувача до номінального власника – trustee. За відсутності довірчого характеру відносин вигодонабувач свідомо потрапляв у досить вразливе і недостатньо захищене становище по відношенню до номінального власника, що, як правило, вказувало на обхід закону.

Говорити про те, що певні зародки цього правового інституту на теренах колишньої УСРР і УРСР не спостерігалися теж не можна. Сліпченко С.О. пише: «Радянська влада, що встановилася з 1917 р. (в Україні – з 1918 р.), при переході до НЕПу використовує інститут довірчої власності для управління націоналізованою державною промисловістю, про що свідчить декрет від 10 квітня 1922 р. про державні трести. Це підтверджується і обширними публікаціями, монографіями, іншими працями того часу, присвяченими аналізу даного документа» (переклад – авт.) [7, 45]. Серед

праць, на які звертає увагу автор, дисертація Пушкіна О.О. [8], роботи Аскназія С.Й. [9] тощо. На противагу даній думці виступає Д. Котляр, зауважуючи, що «у радянський період розвитку українське цивільне право також не виключало можливості управління чужим майном, яке, як і раніше, залишалось елементом інших цивільно-правових конструкцій. Так, відповідно до Цивільного кодексу УРСР 1964 р. державне майно, закріплене за державними організаціями, знаходилось в оперативному управлінні цих організацій, які здійснювали у межах, встановлених законом, відповідно до цілей їх діяльності, планових завдань і призначення майна право володіння, користування і розпорядження майном. Проте, держава визнавалась єдиним власником усього державного майна» [5].

На цьому дослідження інституту довірчої власності в Радянському Союзі не припиняються. Багатьох радянських науковців, що досліджували право довірчої власності, згадує у своїй статті Майданік Р.А., аналізуючи їхні погляди [10].

Багато говорилося про необхідність [11, 46-53] і неможливість [12, 497; 13, 16] введення інституту довірчої в правову систему незалежної України та й в систему континентального права взагалі.

З прийняттям нового ЦК дане закріплення відбулося з відповідними особливостями, які ми пропонуємо піддати аналізу в даній статті, долучившись цим самим до дискусії про зобов'язальну чи речову природу інституту довірчої власності.

Дана конструкція в українському законодавстві характерна для договору управління майном. Д. Котляр пише, що за українським законодавством конструкція управління майном набуває своїх особливих рис:

- «правовідносини, пов'язані з управлінням майном, складаються між рівними, майново самостійними та незалежними один від одного суб'єктами цивільного права: власником майна, управителем та вигодонабувачем (бенефіціаром), які не мають права впливати на особу контрагента, як це має місце, наприклад, у взаємовідносинах власника майна та суб'єкта права повно-

го господарського відання (оперативного управління);

- безпосередньою підставою виникнення управління майном у всіх випадках є договір, що укладається між власником майна та управителем;

- правовідносини, пов'язані з управлінням майном, не належать до числа особисто-довірчих (фідуціарних) правовідносин, хоча їм і властивий принцип особистого виконання боржником (управителем) своїх обов'язків. Передача власником майна в управління, безперечно, пов'язана з ризиком його втрати та вимагає певного ступеня довіри у відносинах між установником управління та управителем, проте ця довіра має фактичний характер і не впливає на правову природу відповідного правовідношення;

- управління майном є зобов'язальним правовідношенням. Здійснення управителем у межах, визначених законом та договором управління майном, повноважень власника стосовно майна, переданого в управління, не є свідченням делегування йому власником речово-правових повноважень, але є змістом його зобов'язань перед власником як боржника за зобов'язанням управління майном, що виникає з договору, укладеного між власником майна та управителем;

- виконуючи свої зобов'язання перед власником майна, управитель виступає перед третіми особами як титульний володілець майна, який діє від свого імені, але в інтересах власника або призначеного ним вигодонабувача;

- зобов'язання з управління майном має складний предмет, що включає два види об'єктів: фактичні та юридичні дії управителя з управління майном; саме майно, передане в управління;

- зобов'язання з управління майном має двосторонній та, як правило, оплатний характер. Про двосторонність свідчить наділення управителя правом на відшкодування необхідних витрат, здійснених ним при управлінні майном, за рахунок доходів від користування майном. Оплата характер впливає з відповідних положень ЦКУ, за якими управитель має право на винаго-

роду, передбачену договором управління майном» [5].

Першою позицією стосовно природи довірчої власності є та, яка ґрунтується на тому, що інститут довірчої власності є особливим видом права власності, тобто довірча власність фактично є речовим правом. Така думка підтверджується формулюванням ч. 2 ст. 316 ЦК, яка говорить, що «особливим видом права власності є право довірчої власності, яке виникає внаслідок закону або договору управління майном» [1]. Більш спеціальне визначення довірчої власності міститься у Законі України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати», у якому сказано, що «довірчою власністю є особлива форма договірних майнових відносин, яка регулює розпорядження платежами за іпотечними активами, переданими установником у володіння, користування і розпорядження управителем. Управитель є довірчим власником іпотечних активів» [3].

Виникає запитання з приводу співвідношення даних статей з нормою ч. 1 ст. 316 ЦК, де сказано, що «правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб». Майданик Р.А. з цього приводу пише, що співвідношення поняття довірчої власності із тим, що власник здійснює свої повноваження «...незалежно від волі інших осіб», вбачаються у тому, що вигодонабувач встановлює для довірчого власника комплекс дій в рамках володіння, користування і розпорядження певним майном незалежно від волі інших осіб, а управитель, у свою чергу, у відповідних рамках також діє без обмежень [10, 52]. Таким чином обґрунтовується наявність ознак речового права у праві довірчої власності. Разом із цим, до даної ситуації, на нашу думку, зовсім однозначно підійти не можна. Так, аналізуючи норму ч. 1 ст. 317 ЦК, розуміємо, що вона декларує очевидну, але необхідну з точки зору законодавчої техніки істину – що власникові належить право власності. Якщо виходити з буквального розуміння ч. 2 ст. 316 ЦК, яка говорить, що довірча власність є особливим

видом права власності і визначення ст. 26 вищезгаданого Закону, то робимо висновок, що право довірчої власності належить саме довірчому власнику (хоча у вищезгаданому законі довірча власність і розуміється як особлива форма відносин, проте вона виникає після передання довірчому власникові прав володіння, користування і розпорядження майном). А враховуючи, що ні у ч. 2 ст. 316 ЦК, ні у ст. 26 Закону України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» не вказано, що право довірчої власності є обмеженим правом, здійснюється за волею власника тощо, слід розуміти, що саме довірчий власник у обсязі наданих йому повноважень повинен здійснювати належне йому право незалежно від волі інших осіб. І з цього боку відкритим залишається питання про роль вигодонабувача у даній конструкції. Навіть якщо поширюючи норми про реалізацію права власності «...незалежно від волі інших осіб» на право довірчої власності, законодавець має на увазі, що титул довірчої власності виникає за волевиявленням відчужувача, незалежно від волі інших осіб, ми стикаємося з наступним питанням. Так, наприклад, у договорі про управління майном титул довірчої власності виникне лише після досягнення всіх істотних умов договору, серед яких предмет, перелік майна, що передається в управління, розмір і форма плати за управління майном. Зрозуміло, що узгодження даних умов договору потребує відповідних волі і волевиявлення майбутнього управителя, що дає нам підстави говорити, що титул довірчої власності в даному випадку виникає за згодою сторін договору.

Невирішеність даних питань, звісно, не дає нам підстав говорити про те, що право довірчої власності за своєю природою не містить ознак речових прав, проте дозволяє зауважити про те, що ознаки, притаманні речовим правам, становлять не весь його обсяг.

Варто звернути увагу також на норму ч. 5 ст. 1033 ЦК, яка говорить, що «договір про управління майном не тягне за собою переходу права власності до управителя на

майно, передане в управління». Співвіднівши дане положення з нормами ст.ст. 316, 317 ЦК, можна побачити, що законодавець говорить, що до управителя не переходить право власності, проте він є довірчим власником (у той час як довірча власність визначається як особливий вид права власності). Надалі в тексті Кодексу можна зустріти, що управитель «управляє» наданим йому на праві довірчої власності майном. Знову виникає запитання стосовно визначення впливу волі установника управління. ЦК в абз. 2 ч. 2 ст. 1029 говорить, що останній здійснює не обмеження права власності, а обмеження права довірчої власності: «Законом чи договором управління майном можуть бути передбачені обмеження права довірчої власності управителя». Незрозуміло, у чому дане обмеження має полягати, адже його суть повинна зводитись до обмеження певних прав управителя у співвідношенні із правом власності як таким, доцільніше, на нашу думку, встановлювати обсяг права довірчої власності управителя.

При цьому слід враховувати, що установник управління є вигодонабувачем у даній правовій конструкції (якщо він не призначить таким іншу особу), що управитель діє лише відповідно до умов договору і у разі застави майна, переданого в управління, повинен отримати дозвіл установника управління, що управитель зобов'язується перед третіми особами особисто лише у разі незазначення при вчиненні правочину з майном, переданим в управління, що він є управителем, що управитель несе матеріальну відповідальність перед установником управління і вигодонабувачем, можна говорити про те, що право довірчої власності на майно, передане в управління за договором, нерозривно пов'язує не лише класичну тріаду володіння, користування і розпорядження даним майном, але й ряд обмежень, встановлених установником управління та обов'язків управителя майном перед установником управління та вигодонабувачем.

Подібної думки притримується старший юрист ТОВ «Адвокатская компания «Граве» А. Євстігнєєв, він вважає, що «інститут довірчої власності в Україні необ-

хідно розуміти як речово-правовий титул, обмежений зобов'язально-правовими засобами із чітко вираженим забезпечувальним спрямуванням» [14].

Висновки

Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок про те, що формування інституту довірчої власності в Україні слід вважати цілком закономірною відповіддю на виклики часу. Даний інститут в українському законодавстві закріплений з певними особливостями, зумовленими як функціонуванням конкретної правової конструкції, притаманної англо-саксонській правовій системі, у рамках романо-германської правової системи, так і штучно створеними українським законодавцем.

Досліджуючи інститут довірчої власності в комплексі, можна побачити, що його природу визначають не лише ознаки, притаманні речовим правам, адже з даних позицій ми не можемо відривати від цілісної системи зобов'язання управителя (довірчого власника), які виникають у нього перед установником управління.

Приєднуючись до думки Майданика Р.А. варто зазначити, що природа і обсяг довірчого зобов'язання закріплені в концепції довірчих відносин, а ті, в свою чергу, обумовлюють існування речового титулу, обтяженого довірчим (фідуціарним) зобов'язанням.

Література

1. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 40-44. – с. 356.
2. Закон України від 19.06.03 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004 р., № 2, ст. 6.
3. Закон України від 19.06.03 «Про іпотечне кредитування, операції з консолидованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004 р., № 1, ст. 1.
4. Закон України від 19.06.03 «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» // Відомості Верховної

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлена проблема визначення правової природи інституту довірчої власності. Робиться акцент на особливостях прояву і закріплення права довірчої власності в Україні, співвідношенні права власності, права довірчої власності, деяких зобов'язальних прав та на їх спільних і відмінних ознаках. Пропонується природу інституту довірчої власності визначати не як похідну від інституту права власності, а досліджувати комплексно, у порівнянні з іншими правовими інститутами, враховуючи особливості її закріплення в Україні.

SUMMARY

The article highlights the problem of determining the legal nature of institute of trust law. Mention is also made of distinguishing features of institute of trust law, correlation between private property and trust law. It is proposed to explore the institute of trust law in the whole and in comparison with other legal institutions, especially considering its legislative confirmation in Ukraine.

Ради України (ВВР), 2003 р., № 52, ст. 377.

5. Котляр Д. Довірча власність чи договір управління майном – український вибір / «Часопис ПАРЛАМЕНТ» №6 / 2004.

6. Барлоу Ф. Вильгельм I и нормандское завоевание Англии / Пер. с англ. под ред. к. ф. н. С. В. Иванова. – СПб.: Евразия, 2007. – 320 с.

7. Слипченко С. А. Право доверительной собственности. – Харьков: Консум, 2000. – 176 с.

8. Пушкин А.А. Социалистическое государственное промышленное предприятие в советском гражданском праве: Дис. канд. юрид. наук. Х., 1952.

9. Аскназий СИ. Об основаниях правовых отношений между государственными социалистическими организациями / Учен. зап. Ленингр. юрид.

ин-та. 1957. Вып. IV с. 24-257.

10. Майданик Р.А. Довірча власність у цивільному праві України (формування, порівняльний аналіз і поняття) / Українське комерційне право, №5, 2004, с. 37-56.

11. Майданик Р. А. Траст: собственность и управление капиталами (природа прав, рецепция в право Украины). – К.: Наукова думка, 1995. – с. 46-53.

12. Гражданское право: Учебник. В 2 т. Том I / Отв. ред. проф. Е.А.Суханов. - М.: Волтерс Клувер, 2004. – 927 с.

13. Венедіктова І. В. Договір довірчого управління майном як форма реалізації правового інституту довірчого управління майном в Україні // Дис. канд. юрид. наук. – Харків, 2003. – 207 с.

14. Євстігнєєв А. Забезпечувальна природа довірчої власності // Юридичний журнал. – 2005. – № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1804>